

УДК 929(477)»19/20»І.Франко

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/uls.2024.87-88.4598>

ІВАН ФРАНКО Й ОЛЕКСАНДР КОЛЕССА «НА СКРИЖАЛЯХ НАШОЇ ІСТОРІЇ І НАШОЇ КУЛЬТУРИ»

Валерій КОРНІЙЧУК

Стаття розкриває історію складних взаємин Івана Франка й Олександра Колесси, починаючи з критичних відгуків про перші наукові праці майбутнього професора Львівського університету й закінчуючи його прощальним словом над могилою найбільшого тогочасного українського письменника. **Мета** цієї студії – ліквідувати одну з «білих плям» сучасного франкознавства, узагальнити з окремих епізодів цілісну картину як ставлення І. Франка до свого колишнього соратника по радикальній партії й конкурента на посаду приват-доцента Львівського університету, так і поведінки О. Колесси під час реабілітації, його відгуків про художню й наукову діяльність свого видатного сучасника. У дослідженні використані елементи аналітичного, культурно-історичного, біографічного, зіставного **методів**.

Наукова новизна полягає в актуалізації задекларованої проблеми й у відсутності аналогічних синтетичних праць, що можна пояснити фактичним ігноруванням гуманітарною наукою тоталітарної доби постаті колишнього ректора Українського Вільного університету. Автор дійшов **висновку**, що, незважаючи на прикрі обставини, пов'язані з відомою конкурентною боротьбою за доцентуру, обидва вчені залишалися в рамках професійного, толерантного й здебільшого доброзичливого дискурсу. Пропонована стаття є лише першим кроком до ширшого дослідження особистісних і творчих стосунків І. Франка й О. Колесси, до пошуку й оприлюднення їхнього взаємного епістолярію.

Ключові слова: Іван Франко, Олександр Колесса, наукові контакти, реабілітація, кафедра руської словесності, Львівський університет, похорон Івана Франка.

У фантазмагоричному фейлетоні «Як Шевченко шукав роботи» (1912) Осип Маковей доволі гостро й дотепно злорічив на трьох вельми поважних у Галичині діячів національно-визвольного руху: «голову партії, пана посла Л.», «пана професора і посла К.» і «професора Г.», до яких «завітав» Шевченко після концерту в його честь та банкету для промовця й співаків, коли вже «всі пішли спати, повні гарних вражень, пива, вина і т. п.». «Голова партії, пан посол Л.», жонглюючи переконливими, як йому видавалося, «аргументами», не захотів прийняти нічного гостя ні до партії, ні до редакції «Діла», а натомість спровадив поета-привида до посла К., який познаходив у його поезіях вплив Міцкевича й немало на тім зискав, бо вже кільканадцять літ усе однаково величав його по всіх академіях і концертах та й сьогодні назвав Прометеєм.

Тим другим «співрозмовником» Шевченка був не хто інший, як професор Львівського університету й посол австрійського парламенту Олександр Колесса, якому поет запропонував відмовитися на його користь від посольського мандата.

О. Маковей творить ще більш дошкульний діалог між професором і поетом, який знову спіймав облизня:

- Я? Мав би мандат віддати?! Се ж як?
- Ну так, зовсім звичайно: ви зрікаєтеся в мою користь, і я кандидую.
- Ніколи в світі, добродію! Я вас дуже шаную, але – вибачайте – мені здається, що ви не є доволі підготовлені, щоби бути послом. Я ще з гімназії приготувався до того.
- Адже ви мене сьогодні на концерті назвали Прометеєм!
- Ну, се інше діло! Але де ж вам послом бути? Та й на що вам се здається? Пишіть вірші, та й годі! Адже ви не знаєте говорити по-німецьки!
- Се правда! Шкода! Ну, а коли б так ви мене зробили своїм доцентом?
- Без докторату! Без іспитів! Без дисертацій! Помилуйте, добродію, се ж у нас таке не буває...
- Ну то хоч дозвольте мені, щоби я один курс читав про свої власні поезії. Ви і так тепер не вчите.
- Але ж, добродію, ви не маєте до сього потрібної кваліфікації! – розсердився вже пан професор.
- Вибачайте, але я гадаю, що вже що як що, а свої власні вірші чей я розумію?
- Ні, добродію, ви їх не розумієте! Говоріть що хочете, – се не таке легке діло, як вам здається. Тут треба глибоких довголітніх студій, тут треба стільки попрацювати, як я, щоб вас зрозуміти і показати, звідки, що і як! Ви читали мою працю про вплив Міцкевича на ваші поезії?
- Читав.
- Ну, і що скажете?
- Справді, треба довголітніх студій, щоби щось таке написати!
- А я ж не казав вам?
- Отже, я не розумію своїх власних поезій?
- Ні! – відповів професор твердо.
- Ну, а коли б я так у вас хотів іспит робити на вчителя гімназії?
- Се можна! Зложите перше іспит зрілості, потім запишетесь на університет на мої виклади і інші, потім я дам вам домашню задачу, далі...
- Се ж чи не задовго потягнеться?
- А так з десять літ.
- А чи не можна б чого-небудь без іспиту дістати?
- Не знаю; розвідайте у проф. Г. [7, с. 259–260].

Проте не знайшов Шевченко щастя й у професора Г., тобто Грушівського, який начебто доводився йому свояком, бо ж не випадково Олександр Кониський саме так прозивав поета. Грушівський, чи то пак Михайло Грушевський, не прийняв Шевченка на роботу в товариство назване в його честь, бундючно заявивши спантеличеному прохачеві, що «Товариство ім. Шевченка – се я, а ви тільки фірма».

Цей драстичний фейлетон О. Маковей, за словами Федора Погребенника, «свого часу досить активно використовувався в пряомолінійній боротьбі з тими діячами

нашої культури, що були проголошені ідеологами буржуазного націоналізму» [9, с. 20], а О. Колесса вважався ще й причинцем невдалої спроби І. Франка посісти доцентуру у Львівському університеті. Ректор Українського вільного університету в Празі, професор Карлового університету ніяк не міг зрозуміти «причини неясного відношення Укр. Акад.» до нього та «чому так тяжко добитися відповіді на листи, звернені до поодиноких осіб». Очевидно, історія з Франковою габілітацією, а що важливіше – активна громадська й національно-патріотична діяльність О. Колесси не лише не давала йому жодного шансу на обрання академіком ВУАН, як, наприклад, більш аполітичним Кирилові Студинському, Михайлові Возняку, Філарету Колессі й Василеві Щурату, а й залишала вченого на маргінесі наукового й культурного життя в підрадянській Україні. Тому й не дивно, що проблема взаємин І. Франка й О. Колесси надовго опинилася поза увагою дослідників, за винятком хіба що студій Михайла Гнатюка.

Уперше ім'я О. Колесси потрапляє в поле зору І. Франка в рецензії на збірку молодих поетів «Вперед», яку 1888 р. упорядкував і видав у Чернівцях Кирило Трильовський. В одному з віршів, підписаних псевдонімом Олекса К-а*, критик побачив «бажання тихої, наполегливої праці», «багато щирого запалу і бажання добра», що поєднуються з неминучою для молодого віку дозою наївності. Особливо вразила його сама мова, «хоч не позбавлена риторики, але вільна від пустих фраз, якими так часто люблять виблискувати поети ідеалістичної школи» [12, т. 27, с. 222]. Водночас І. Франко вважав зовсім слабкою поему «Смерть гетьмана Павлюка» того ж таки автора.

У липні 1889 р. О. Колесса, очевидно, був присутній на товариському вечорі українських студентів у ресторані Макса Віксля, влаштованого для київських знайомих І. Франка – Сергія Дегена та двох його сестер Наталії і Марії. Після арешту Франка й Дегенів разом з іншими учасниками того підозрілого для поліції комерсу на допит викликали й Колессу, про що свідчив О. Маковей у своєму «Щоденнику»:

«Оскаржених було 16: Сергій В[ікторович] Деген, Наталя Вікторівна і Марія В[ікторівна] Дегенівни, Кистяковський, Маршинський, Франко, Павлик, Скородинський (ті сиділи у в'язниці), потім – Лопатинський, Величко, я, Колесса, о. Кузів, пані Нат[аля] Кобринська з Болехова, і жінка Франка, і Ян Каспрович» [14, с. 60].

У січні-лютому 1890 р. І. Франко опублікував у газеті «Kurjer Lwowski» невелику замітку «Kółko słowiańskie» про три засідання «Слов'янського гуртка», на яких «академік» О. Колесса виголосив три реферати про вплив Адама Міцкевича на творчість Т. Шевченка. Перша доповідь «викликала довгу і надзвичайно жваву дискусію», а професор Антоній Каліна «підкреслив вартість цієї праці, яка, на його думку, є найкращою і найбільш науково виконаною порівняно з тими, що досі були прочитані в гуртку». Другий реферат також отримав «загальне схвалення», а керівник гуртка А. Каліна, як стверджував І. Франко, «відзначив сумлінність і суто науковий метод опрацювання матеріалу, зазначивши цілком об'єктивну, наукову позицію як

необхідну умову при висвітленні таких питань, як національні симпатії чи антипатії». Зрештою, з останньою частиною дослідження О. Колесси «присутні солідаризувалися майже без дискусії, з повагою висловлюючись про його роботу». Після публікації цієї порівняльної студії під назвою «Шевченко і Міцкевич (Про значіне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в генезі поодиноких поем Шевченка)» в третьому томі «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1894) І. Франко назвав її автора «молодим і надзвичайно здібним працівником на ниві історії української літератури» [12, т. 28, с. 53–55]. Трохи пізніше він згадав книжку О. Колесси «Шевченко і Міцкевич» у габілітаційній лекції «Розбір “Наймички” Т. Шевченка», коли говорив про різні впливи на українського поета, зауваживши при цьому, що

«...д-р Колесса, котрий в своїй праці не раз доторкався сього питання, не звів своїх заміток про різницю між Шевченком і його літературними взірцями в одну цілість так, щоб ми могли мати ясний погляд на метод, з яким поступав наш поет при творенні, і на те, чи і наскільки той метод був відмінний від методу його польських та російських взірців» [12, т. 29, с. 448].

У просторому огляді «Наше літературне життя в 1892 році» І. Франко вирізняє О. Колессу серед інших дослідників, заявляючи, що той зайняв «видне місце між молодими робітниками на полі історії нашої літератури». Згадавши його студію «Дві малознані поезії Т. Шевченка. Дещо про вірші “До сестри” і “Хустина”», критик схвально відгукнувся про аналіз «Хустини», однак заперечив Шевченкове авторство вірша «До сестри», який «супротив усіх виводів д. Колесси, по внутрішнім признакам і по свідоцтву самої княжни не походить від Шевченка» (насправді авторкою цього твору була Олександра Псьол. – *В. К.*). Натомість І. Франко відзначив обширну статтю «Українські народні пісні в поезіях Богдана Залеського», що демонструє «дальше гарне свідоцтво пильності і працьовитості д. Колесси». Ця скрупульозна порівняльна праця викликала неоднозначну опінію: з одного боку, – «похвали польських критиків», а з іншого – «догани руських». Проте молодий автор «дав цінний причиною до належної оцінки т[ак] зв[аної] української школи в польській літературі». Незважаючи на те, що «аналіза д. Колесси трохи занадто дрібнична, держиться слова і букви, а недобачає ідеї», їй бракує «ще глибшого зрозуміння часу і обставин життя поета», але, висновує І. Франко, «багатство подробиць, трафність критичних уваг, простота і ясність викладу і популярність, легкість його в порівнянні, напр., з викладом д. Коцовського управнюють нас до великих надій на будуще» [12, т. 29, с. 21]. У листі до Михайла Драгоманова від 14 січня 1893 р., аналізуючи зміст першого тому «Записок Наукового товариства імені Шевченка», він вирізняв з усіх галицьких авторів лише О. Колессу: «З галичан показав себе один Колесса (студент, радикал) статтею про вплив українських пісень на Залеського» [12, т. 49, с. 376].

1893 р. О. Колесса опублікував резонансну розвідку «Юрій Косован (Осип Домінік Ігор Гординський де Федькович). Проба критичного розбору автобіографічних його повістей та його життєпису». Цю студію загалом високо оцінив І. Франко, умістивши в першому номері часопису «Житє і слово» (1894) рецензію, в якій зауважив, що біографія

«одного з найкращих світочів нашої літератури» до появи праці О. Колесси «була майже зовсім темна і загадкова». Посилаючись на свідчення самого Ю. Федьковича, недавній абсолювент Львівського університету висловив сміливе припущення про справжнє походження буковинського письменника, вважаючи, що воно «пояснює трохи не всі загадки та суперечності його життя та дає нам ключ до розуміння його творів». І. Франко відзначив, що О. Колесса «зібрав дуже важні і інтересні матеріали, особливо про молодий вік поета аж до 1872 р., т. є. обхопив своїм дослідом весь розцвіт і початки упадку писательського таланту Федьковича». А тому його праця «дуже цінна й може служити взірцем старанності, подекуди аж педантичної». І «взагалі, – продовжував критик, – піднести ще треба тверезий, критичний та при тим і далекий від зарозумілості суд д. Колесси про Федьковича як про чоловіка і писателя» [12, т. 29, с. 177]. Толеруючи перші проби молодого дослідника й «бажаючи йому якнайкращих успіхів далі на сьому полі», І. Франко zarazом делікатно вказував на окремі хиби й неточності цієї розвідки, якій забракло цілісного «образу літературної діяльності Федьковича», хоч «своє тісніше завдання» автор «сповнив совісно і гарно».

Тим часом після закінчення Львівського університету О. Колесса поїхав до Відня, де студіював слов'янську філологію та порівняльну граматику, слухаючи лекції Ватрослава Ягича, Вацлава Вондрака, Франтішка Пастрнека. Під керівництвом В. Ягича він 1894 р. захистив дисертацію й здобув ступінь доктора філософії, а вже наступного року габілітувався на посаду приват-доцента Чернівецького університету. Восени того-таки року несподівано помер О. Огоновський, залишивши осиротілою кафедру руської (української) словесності у Львівському університеті. Найвірогіднішим «суплентом по Огоновським» міг стати І. Франко, який після блискучої габілітації в березні 1895 р. «здобув собі симпатію в факультеті». Пізніше він згадував:

«Визначні польські професори, Тадей Войцеховський і Людвік Цвіклінський, яким я склав візити в їх помешканнях по моїй габілітації, виявили для мене багато прихильності й заохочували мене зробити далші потрібні кроки для осягнення *venia legendi*» [12, т. 39, с. 45].

Водночас були й інші потенційні претенденти на вакантне місце. Про них І. Франко сповіщав М. Драгоманова ще 1 січня 1895 р.:

«Стоцький, котрий рад би був перейти до Львова, лишиться, мабуть, у Чернівцях не так з власної волі, як більше з волі уряду, котрому він у Чернівцях потрібний як агент “нового курсу”, а у Львові з того погляду був би лишній. З молодших кандидатів ані Колесса, ані Студинський не мають надії, щоб були одобрені факультетом, хоч Колесса подався на доцентуру в Чернівцях» [12, т. 50, с. 10–11].

Незадовго до габілітації І. Франка коло претендентів, вочевидь, окреслилося: «На кафедру по Огоновським, – писав він М. Драгоманову 13 березня 1895 р., – кандидують Колесса, Студинський, Лучаківський і має намір також Коцовський» [12, т. 50, с. 33]. Після блискучої габілітаційної лекції про «Наймичку» Т. Шевченка

студенти проводжали І. Франка додому. «По дорозі, – згадував Денис Лукіянович, – говорив Франко про підготовлюваний ним план курсу української літератури. Хтось накинувся на Олександра Колессу. Франко сказав на це: “Кожному можна старатися про доцентуру, а за обраний спосіб він відповідає своєю честю”, – і звернув розмову на справи, які проходили ще важчу кризу, ніж радикальна партія» [6, с. 454].

Історія з доцентурою явно затягувалася, і Франкові залишалося лише з тривогою спостерігати за успішним просуванням головного конкурента. «Колесса габілітувався також у Чернівцях і вже затверджений, та хоче перенестись до Львова», – повідомляв він Агатангела Кримського 11 травня 1895 р. [12, т. 50, с. 43]. Через тиждень песимістичні очікування лише зросли, бо в листі до М. Драгоманова І. Франко скаржився на закулісні інтриги прибічників О. Колесси:

«З моєю доцентурою діло не витанцювується, та, мабуть, і зовсім не вигорить. І Вахнянин, і Барвінський, і Колесса пускають проти мене всякі способи агітації, звісно, не речевої, а особистої, щоб мені підтяти ноги. Я вже й думати перестав про се і освоївся з думкою, що, як у нас кажуть, обійдеться циганське весілля без марципанів, а університет без мене» [12, т. 50, с. 44].

Цікаво, що й Колесса, якщо вірити Михайлові Павлику, також нарікав на нечесні дії супротивників, бо нібито говорив йому, «що кандидатів на катедру маса – і добиваються вони єї самими свинствами» [8, с. 197]. Сам же М. Павлик намагався допомогти своєму другові студентських літ і соратникові по Русько-українській радикальній партії, а тому просив М. Драгоманова: «Зробіть, будь ласка, що можете, через Шишманова (професора Софійського університету, зятя М. Драгоманова. – В. К.), чи кого у Відні. Франко усе ж таки ліпший від Колесси: більший літературний талант і більше образований літературно і суспільно» [8, с. 219–220]. Невисокої думки про Франкового опонента дотримувався також Д. Лукіянович, який писав:

«Першим небезпечним кар’єристом-контркандидатом був “вчений” без наукового доробку Олександр Колесса. Протегував його впливовий князь Адам Сапєга, підтримував Ол. Барвінський. Колесса написав дисертаційну роботу “Т. Шевченко й А. Міцкевич”, у якій поставив нашого поета у страшно перебільшену залежність від Міцкевича. До цього вельможі віднесли похвально, але ж треба ще було замести сліди за собою і хоч ганчіркою заслонити віконце в минуле. Був же Колесса колись радикалом, написав кілька віршів в оборону покривдженого народу, склав революційний гімн “Шалійте, шалійте, скажені кати” і під час студентських демонстрацій проти розпоряджень міністра освіти Гавча, що скасовували більшість студентських привілеїв, виступав активно проти заходів уряду. Хоч публікував він свої вірші під псевдонімом, однак тепер відмовився від радикалізму і заборонив Павликові друкувати гімн “Шалійте...” в гімн “Народі”. Павлик ламав руки, розказуючи про це» [6, с. 451–452].

У споминку «Історія моєї габілітації» І. Франко розповідав, що він «у своїй амбіції не сягав так високо, аби відразу кандидувати на ту кафедру, але навмисне обмежився на те, що габілітувався тільки для історії руської літератури й бажав досягнути тільки

приватну доцентуру, аби не ставати протикандидатом д. Олександра Колесси», який рівночасно з ним «приготовився до габілітації для руської мови і літератури і для своєї кандидатури мав не тільки неминуче потрібну кваліфікацію як граматик, але також далеко важнішу в Галичині підмогу деяких впливових політичних чинників» [12, т. 29, с. 45–46]. Однак ситуація з доцентурою стрімко змінювалася, і 29 березня 1895 р. І. Франко писав М. Павлику з Відня після аудієнції в міністра віросповідань і освіти Т. Рітнера:

«Коли побачите Колессу, то будьте ласкаві завітати йому, що його доцентура вже затверджена, та разом зверніть його увагу на те, що, може б, ліпше було йому не квапитися на Львівський університет. Говорю се не з агітації, не з конкуренційної боязні, а ось чому. Сьогодні був я у Рітнера. В протягу розмови він сказав мені такі слова: “Ale zdaje mi się, że Kolessa ma lepsze widoki w Czerniowcach”. Я не зрозумів сього і сказав: “Здається, що ні”. Рітнер далі не говорив на сю тему, та Романчук, з котрим я побачився пізніше, не знаючи про мою розмову з Рітнером, сказав мені, що чув, буцімто існує намір покликати Стоцького до міністерства і дати йому якийсь реферат. Аж тоді стали для мене ясні слова Рітнера. Я, звісно, не подаю сього всього за певну річ, та постараюсь через Ягича дійти правди, – в усякім разі зверніть увагу Колесси на сю комбінацію. Що Ягич для нього успособлений дуже корисно, се він і сам знає, і се я вповні мушу потвердити» [12, т. 50, с. 37].

Проте не так сталося, як гадалося: Степан Смаль-Стоцький залишився керувати кафедрою в Чернівцях, самому ж І. Франкові міністерство через негативний відгук галицького намісництва не затвердило габілітацію, і замість нього восени 1895 р. лекції з української літератури у Львівському університеті почав читати О. Колесса, який через три роки став надзвичайним професором, третім після Якова Головацького й Омеляна Огоновського завідувачем кафедри руської словесності, а з літнього семестру 1901 р. – уже звичайним професором. Його учнями стали майбутні видатні філологи В. Гнатюк, М. Возняк, Філарет Колесса, Іларіон Свенціцький, Зенон Кузеля, та ін., котрі за щасливішого збігу обставин могли б слухати лекції І. Франка. Найрізкіше про появу молодого вченого на викладацькому поприщі в університеті висловився згодом М. Возняк, який писав, що «після Огоновського кафедру зайняв трутень, який дав науці ще менше, ніж його попередник» [2, с. 63]. Теоретично на місці О. Колесси міг опинитися А. Кримський, якого активно старався просунути О. Кониський за схемою М. Грушевського – без обов’язкової габілітації в Австро-Угорщині. Коли ж А. Кримський, зваживши свої шанси, відмовився від спокусливої, але хисткої й непевної можливості «перенестися» до Львова, І. Франко, схваливши його рішення, написав йому 5 лютого 1896 р.:

«Звісно, справа для Вас не була би така легка, як для Грушевського, і Вам прийшлося би проходити всякі митарства, о яких Ви, певно, й виображення не маєте. І певна річ, що прийшлося би йти наразі не на кафедру, а на приватну доцентуру і тут видержувати конкуренцію з Колесою, котрий і так був мов убитий звісткою про Ваше кандидування і котрий є майстер у тім, щоб для своєї цілі порушити всякі

можливі пружини. Значить, хоч і як жаль, що Ви не будете у Львові і не обіймете тої кафедри, то все-таки я з погляду на Вас самих можу Вам тільки погратулювати, коли Ви справді маєте намір не добиватися кафедри. Добиваються тут її, крім Колесси, той же Студинський і Коцовський, як бачите, кандидати дуже небезпечні» [12, т. 50, с. 72].

У Львівському університеті О. Колесса працював до 6 червня 1918 р.. Понад двадцять років він читав для студентів філософського факультету «Історію української літератури XIX в.», «Вибрані питання з історії української літератури XIX ст.», «Руську літературу апокрифічну», «Історію руської драматичної поезії в XVII і XIX в.», «Історію української драматичної літератури», «Історію української фільології», «Історичну граматику українсько-руської мови», «Історію української мови», спеціальні курси «Старинний роман і повість на Русі», «З генези Шевченкової творчості», «Семінар для руської фільології (Читане вибраних творів давнішої і нової руської літератури, оцінюване наукових розправ, наукові реферати)», «Практичні вправи з обсягу українсько-руської мови и літератури» тощо.

У 1907 р. студентами філософського факультету Львівського університету стали Франкові сини – Андрій і Тарас, які записалися на класичну філологію «ради хліба святого». Тарас слухав лекції з «Історії руської літератури XIX в.» та відвідував «Семінар для руської фільології» О. Колесси. За свої студентські роботи в семінарі він двічі отримував грошові премії від сенату: 11 липня 1909 року – 50 крон, а 7 червня 1911 року – 60 крон. Правда, його оцінка наукової діяльності професора була досить таки іронічна. У листі до родини від 17 січня 1910 р. Тарас писав із Відня про поголоски, які ходили навколо К. Студинського, що той хоче «зректися катедри»: «То би було зле, бо україністика тоді би зовсім занепадала, бо Колесса й так мало що робить» [13, с. 414]. Та й сам І. Франко, спостерігаючи за наймолодшою генерацією галицько-руських учених Ярослава Гординського, Михайла Тершаковця та М. Возняка, зауважив, що «на всіх трьох видно головню вплив проф. Студинського, бо проф. Колесса задля браку часу не встиг досі ані сам зазначити себе науковими працями, крім тих, які належать іще до його перед-професорських літ, ані виявити свій духовий вплив на своїх слухачів» [12, т. 38, с. 500]. Як згадував Михайло Рудницький, «О. Колесса вів найчастіше спецкурс про Шевченка, переказуючи лише власну кандидатську дисертацію. До того ж Колесса найчастіше вішав на дверях лекційного залу оголошення, що його лекції не відбудуться. Та й ніхто не перевіряв, що саме читають на лекціях професори або чи взагалі їх лекції відбуваються». Тому не дивно, що гурток студентів філософського факультету попрохав І. Франка, щоб він прочитав їм лекцію про нові напрямки в українському письменстві, оскільки К. Студинський і О. Колесса вважали, що «сучасної української літератури взагалі викладати не можна», бо університет «займається тільки історією літератури, а на історію треба чекати довго, принаймні поки не повмирають усі сучасники» [11, с. 495].

Незважаючи на неприсмне для себе суперництво, І. Франко продовжував стежити за науковим поступом О. Колесси. 1901 р. він надрукував коротку рецензію на його студію «Українська rytmica ludowa w poezyach Bohdana Zaleskiego» (1900). На думку

критика, автор розкрив секрет «мелодійності і солодковзвучності» творів одного з найталановитіших представників «української школи» в польській літературі.

«Цінна праця д-ра Колесси, – писав І. Франко, – повинна би бути невеличким *memento* і для ширшої польської громади, що українська мова і пісня не така-то вже бідна, коли один із найбільших польських поетів не тільки вважав можливим користуватись її скарбами в такій великій мірі, але власне, тим позичкам, а не провідним ідеям своєї поезії, головню завдячує свою чародійну силу» [12, т. 33, с. 101].

А коли Наукове товариство імені Шевченка доручило філологічній секції підготувати повне «видання творів і писань буковинського лірника Юрія Федьковича», то О. Колесса й І. Франко без проблем поділили цю працю між собою. У передмові до першого тому «Писань Осипа Юрія Федьковича», де були вміщені поезії, І. Франко зазначав, що він «обняв редакцію» цього тому, а «проф. Колесса – другого і третього часті першої (оригінальних драматичних творів Федьковича)». Перекладні драми з другої частини третього тому й четвертий том вийдуть за редакцією І. Франка, який повідомляв читачів, що «в часі друкування першого тому проф. Ол. Колесса читав одну коректу кожного аркуша і не раз робив свої уваги; так само і при виданні дальших томів оба редактори вестимуть роботу в ненастанному порозумінні» [12, т. 33, с. 387]. Зрештою, друга, «франківська» частина третього тому з коректою О. Колесси вийшла «окремою книжкою, як самостійний четвертий том “Українсько-руської бібліотеки”» [12, т. 33, с. 389]. Ділився О. Колесса з І. Франком і цінними архівними матеріалами. Зокрема, він відшукав у бібліотеці василіянського монастиря в Унгварі давньоукраїнський рукопис XVIII ст., який використав І. Франко в розвідці «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.», за що склав «ширу подяку проф. д-ру О. Колесси» [12, т. 31, с. 101].

Здавалося, що І. Франко не оминав увагою жодного прояву прилюдної активності професора Львівського університету, який, зокрема, опублікував свою промову «В честь Шевченка», виголошену 17 травня 1906 р. на концерті в сорок п'яті роковини смерті поета. У замітці для «Літературно-наукового вісника» І. Франко писав із невідомим пієтетом:

«Отся промова була прийнята публікою дуже ентузіастично. Орловими крильми автор перелітає Європу і вишукує паралелі до нашого поета в славних тінях Шеллі, Томаса Мора та Леопарді; вчений історик літератури міг би де в чому посперечатися щодо такого паралелізування, але проф. Колесса, очевидно, не хотів писати вченого трактату, а лише виголосити ефективну промову і досягнув свою ціль вповні» [12, т. 37, с. 134].

Але побіжно І. Франко з властивою йому енциклопедичністю вказав на деякі політично неприйнятні промахи автора, як-от трактування ідеї національної самостійності в нововіднайденому уривку «Слово о погібелі землі руския» або ж у пісні про «Берестецьке пораження Хмельницького». «Слово», на його переконання, «містить перший зарід звеличання пізнішого московського абсолютизму та претензії

до панування над православним світом», а пісня чи радше вірш «писаний зовсім не українцем, а поляком, що був у польським таборі і тішиться з поразення козаків». Однак сама промова закінчується «блискою перспективою розвою України під подихом новодоконаних у Росії та Австрії реформ». Тут І. Франко не без долі об'єктивного скепсису приєднується до такого райдужного сподівання О. Колесси: «Дай, Боже, щоб та перспектива справдилася на нашій віці хоч наполовину!» [12, т. 37, с. 135].

Неочікувано І. Франко запустив О. Колесі дрібну шпильку в рецензії на розвідку М. Возняка «Маркіян Шашкевич як фольклорист» (1911). Говорячи про наймолодшу генерацію вчених-рутеністів Я. Гординського, М. Тершаковця та М. Возняка, які пройшли університетські студії під проводом професорів О. Колесси та К. Студинського, він зауважив, що на всіх трьох головно вплинув лише К. Студинський, оскільки О. Колесса «зادля браку часу не встиг досі ані сам зазначити себе науковими працями, крім тих, які належать іще до його перед-професорських літ, ані виявити свій вплив на своїх слухачів» [12, т. 38, с. 500]. Воно й не дивно, адже з 1907 р. О. Колесса як посол до Австрійського парламенту частіше перебував у Відні, ніж у Львові, працюючи заступником голови шкільної комісії, головою еміграційного субкомітету господарської комісії, а в українському парламентарному клубі – головою шкільної комісії й референтом університетської справи.

Сам же О. Колесса співпрацював із Франковим часописом «Житє і слово», де в першому номері (1894) опублікував компаративну статтю «Сліди впливу Жуковського в поезіях Б. Залеского» й народну пісню «Лукіян Кобилиця», яку на його прохання записав від старих людей «письменний гуцул Волошинюк». А в третьому номері журналу (1895) з'явилися під спільним заголовком «Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця» три народні оповідання, які вже сам О. Колесса записав від різних респондентів. На ці фольклорні твори й на матеріали розвідки «Юрій Коссован» часто покликувався І. Франко у великій історичній студії «Лук'ян Кобилиця».

В оглядовій статті «Століте обновленої українсько-руської літератури» (1898), що з'явилася на сторінках «Літературно-наукового вісника» О. Колесса кількома штрихами окреслив головні, на його думку, риси творчої «фізіономії» І. Франка, якого назвав «найвизначнішим репрезентантом», «найзамітнішим сучасним галицько-руським письменником значіня всеукраїнського».

«З боку ріжнородности літературної творчости, – стверджував він, – можна його порівняти хіба з П. Кулішем. Нема галузи нашого письменства, що не носила б на собі слідів Франкового пера. У Франка замічуємо цікаву прояву, дуже рідку в європейських, навіть найвизначніших письменників: холодний науковий скептицизм і наклін публіцистичний не вбив у него белетриста. З творів Франка і повістярських, і поетичних віє свіжість, енергія і сила» [5, с. 182].

О. Колесса вважав, що І. Франко не придержується якогось одного літературного напрямку, однієї школи, а «метод літературний, манера і добір тем залежить від його кождочасного настрою» [5, с. 183]. Підсумовуючи загальну тональність різнорідних творів письменника, учений наголошував:

«Хоч Франко малює найчастіше темні появи людського життя, яркі картини народного горя – він не песиміст. З твердих умов теперішнього соціально-політичного ладу рад би він викресати іскру, що кидала б струю світла в будущину. Поетичний оклик Франка – се енергічне “Vivere memento!”» [5, с. 183].

Ще в одній статті «Наукова діяльність І. Франка», яка була опублікована в ювілейній книжці «Літературно-наукового вісника» (1913), О. Колеса проаналізував творчий шлях письменника крізь призму його наукових здобутків. Він резонно зауважував, що і письменську, і наукову діяльність І. Франка необхідно «прояснювати як цілість»: «Не можна її крвати на куски, не можна відділювати поета від повістяря, беллетриста від ученого, літературного критика і публіциста від історика літератури і фольклориста». У своїх літературно-критичних і наукових студіях І. Франко, на думку О. Колесси, виходить із «власної суспільної ідеології», звертаючи найпильнішу увагу на «суспільний підклад» літературного твору та його зв'язок із життям, але водночас головним критерієм для нього були «артистичний хист автора та літературно-естетичні цінності його твору». Тому І. Франко розглядав «штуку» (мистецтво) як сконцентрований відблиск її (його) соціальної будови та духових стремлень свого часу. Але ся штука для суспільности мусить бути дійсно штукою, мистецтвом, відповідати всім вимогам новітньої естетики» [4, с. 264]. Франкову літературну критику вчений визначав як «ідейно-естопсихологічну або естетично-ідейну», причому вона корелюється з «науковими дослідями літературно-історичними», тобто «історик літератури дає у нього тверду підпору працям критично публіцистичними, а сучасний критик оживлює його історично-прагматичний виклад» [4, с. 264].

В історико-літературних працях І. Франко, за спостереженням О. Колесси, найближче схиляється до «методу історично-порівнюючого, підкріпленого психологічно-естетичною аналізою». Характерною прикметою його «живого, рухливого, всестороннього інтелекту» є науковий універсалізм, тобто рівночасне дослідження як найдавніших пам'яток нашого письменства, так і найновіших літературних творів. При цьому він «не обмежується догматично в рамках ніякого одного спеціального критичного чи історично-літературного методу, а пристроює метод до предмету досліду так, що його з боку методичного характеризує влучно і в пору примінюваний еклетицизм. І як історикови літератури, і як критикови-естетикови стає Франкови до помочи ще одна велика опанована ним галузь знання – фольклор яким він побіч Драгоманова займався практично і методично, зазнайомлюючися із найновішими здобутками, які дає нам на тім полі європейська наука» [4, с. 266].

О. Колеса справедливо вважав І. Франка одним із «найкращих мистців української мови», який «свідомо старався зблизити літературну мову галицької України до мови України придніпрянської і, користуючися здоровим лексичним матеріалом цілої нашої етнографічної території а задержуючи звукову систему і морфологію південно-українського діалекту, витворити одноцілу всеукраїнську літературну мову», яка під його пером стає «органом і строго наукових дослідів, і найвисших летів людського духа та поетичної уяви в країну ідеалів, і найніжніших

відрухів глибоким чуттем пронизаного людського серця» [4, с. 267]. Свою ювілейну статтю О. Колесса закінчив розгорненою пафосною метафорою унікального творчого чину свого великого сучасника: «В своїй і науковій і публіцистичній і белетристичній діяльності поклав Франко тільки могутніх “гранітових квадрів” в підвалини нашого народнього розвою, дав тільки того буденною муравлиною працею здобутого, як він сам висловив ся – “труску і обломків”, – влив тільки цементу, щоби споїти розірвані частини народньої будови, реконструувати, відтворити її підвалини, кинув тільки світла, що прояснює нам дорогу до великих ідеалів будущини – що він міг, як його Мойсей, сказати до свого народу:

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзятю;
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печатю! [4, с. 267]

Готуючись гідно відзначити 40-ліття літературної діяльності І. Франка, спеціально створений комітет ще 6 лютого 1912 р. прийняв ухвалу про запросини найвидатніших українських та зарубіжних письменників і вчених до участі в літературно-науковому збірнику. У переліку потенційних авторів був і професор О. Колесса [3, с. 281]. Але Перша світова війна обірвала своєчасну публікацію книжки «Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці 1874–1914», яку ювіляр так і не встиг побачити. Статті О. Колесси в збірнику не було, хоча ще на початку липня 1913 р. в розпал урочистостей учасники II Всеукраїнського студентського з'їзду влаштували святковий вечір на честь І. Франка і професор О. Колесса «отворив сю академію, а опісля одчитав реферат про творчість Франка» [3, с. 302]. З таким же рефератом чеською мовою він виступив згодом у празькому «Клубі модерних філологів».

Над могилою І. Франка після відправи похоронного обряду О. Колесса першим виступив із прощальним словом від імені українських культурних товариств. Вемоційно насажену промову він уклав увесь свій ораторський хист, немов спокутуючи перед покійником власну провину, що колись перейшов йому дорогу до університетської кафедри. Образ вічного Франкового пристанку викликав у нього асоціації з «великою могилою над Дніпром», відділеної огненним кордоном. Осягнувши тривимірний світ «трудів і днів» одного з «найкращих Синів України», промовець, зокрема, відзначав:

«До історичної бувальщини свого народу відносився Покійник критично. Старався її відтворити, освітити промінням науки і своєї крилатої уяви. Сучасність Він творив цілою силою свого духу і своєї невмирущої енергії. А для будущини промощував Він дорогу, зливав її своїм потом і кров'ю свого серця та вірив твердо, що підуть нею щасливіші від нас покоління» [10, с. 100].

У його жалібному виступі привертає увагу влучне метафоричне узагальнення всієї поетичної спадщини І. Франка: «Лежить перед нами розбита золотострунна ліра, з якої дзвеніла й ніжна мелодія любови і свистав бич сатири та плила могутня Тиртеєва пісня» [10, с. 101]. Немає сумніву, що саме в О. Колесси «запозичив» Олександр Білецький

свою відому тріаду про три струни «на поетичній лірі Івана Франка»: «перша – це бойові пісні, подібні до пісень античного Тіртея», «друга – це струна інтимної лірики», «третья – це “бронзова струна” (за висловом В. Гюго) – струна викриття, обурення, іронії, глузування» [1, с. 473]. У світовій літературній історії «і шириною світогляду, і основністю наукових дослідів, і універсалізмом своїх тем та видвигнених у них вселюдських питань» поет, якби лишень не «злиденна доля», міг рівнятися хіба що з Гете, якому незвісна була Франкова «струя індивідуального болю». О. Колесса у своїй промові відтворив образ «цілого, світлого і діяльного чоловіка» зі сформованою «суспільно-громадянською ідеологією», із вродженим «бунтарським свободолюбним духом», з «категоричним імперативом громадянською служби і вірою в хосенність своєї невсипущої діяльності». Наукові праці І. Франка, за словами професора, «освітлені бистрим, критичним умом, керовані строго научними методами, окрилені легкою, живою, пластичною формою», здобули визнання і розголос серед найповажніших учених цілого культурного світу, вивели українську науку і літературу на «широкий, європейський шлях». Зрештою, як зазначав О. Колесса, поєднавши наукові досліді й літературні твори з історію свого народу й сучасним його життям, І. Франко пройшов еволюцію «від суспільницьких змагань до ідеології національної, яка підіймається до найвищого вершка в його поемі “Мойсей”» [10, с. 104]. Смерть застала поета на «границі двох епох», коли «висока хвиля бурливих історичних воєнних подій ще не уляглася», але «він, як гірський великан, бачив відблиски соняшного проміння, якого ще видно з низин нинішнього тяжкого положення нашої нації» [10, с. 107].

Завершуючи своє «скорбне слово у скорботну пору» і прощаючись із «Великим Сином України», О. Колесса пророче проголосив: «На скрижалях нашої історії і нашої культури виписав Франко огненними словами своє Велике Ім'я» [10, с. 107].

Список використаної літератури

1. Білецький О. Поезія Івана Франка // Білецький О. Зібрання праць: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1965. Т. 2: Українська література ХІХ – початку ХХ століття.
2. Возняк М. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті // Іван Франко: Статті і матеріали. Видання Львівського державного університету, 1848. Зб. 1.
3. Іван Франко. Документи і матеріали. 1856–1965. Київ: Наукова думка, 1966.
4. Колесса О. Наукова діяльність І. Франка // Літературно-науковий вістник. 1913. Т. 63. Кн. 9.
5. Колесса О. Століте об'явленої українсько-руської літератури // Літературно-науковий вістник. 1898. Т. 4. Кн. 10–12.
6. Лукіянович Д. «Політично неблагодійний» // Спогади про Івана Франка / Упоряд. вступ. ст., прим. М. Гнатюка. Львів: Каменярь, 2011.
7. Маковей О. Твори: В 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2
8. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. Чернівці, 1911. Т. 8: (1894–1895).
9. Погребенник Ф. Осип Маковей // Маковей О. Твори: В 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1.
10. Подзвінне Франкові. Відгуки на смерть поета. Дрогобич: Коло, 2023.

11. Рудницький М. Іван Франко // Спогади про Івана Франка / Упоряд. вступ. ст., прим. М. Гнатюка. Львів: Каменяр, 2011.
12. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
13. Франко Т. Вибране: у 2 т. / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2915. Т. 2.
14. Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / Упоряд., передмова, ком. та поясн. слів Н. Тихолоз. Львів, 2007.

References

---

1. Bilets'kyu O. (1965). Poeziya Ivana Franka. *Bilets'kyu O. Zibrannya prats': U 5 t.* Т. 2. Kyiv, Ukraine.
2. Voznyak M. (1948). Nedopushchennya Ivana Franka do dotsentury u L'vivs'komu universyteti. *Ivan Franko: Statti i materialy.* Zb. 1. Lviv, Ukraine.
3. *Ivan Franko. Dokumenty i materialy. 1856–1965.* (1956). Kyiv, Ukraine.
4. Kolessa O. (1913). Naukova diyal'nist' I. Franka. *Literaturno-naukovyy visnyk.* Т. 63. Кн. 9. Kyiv, Ukraine.
5. Kolessa O. (1898). Stolitye obnovlenoyi ukrayins'ko-rus'koyi literatury. *Literaturno-naukovyy visnyk.* Т. 4. Кн. 10–12. Kyiv, Ukraine.
6. Lukiyanovych D. (2011). «Politychno neblahodiynyy». *Spohady pro Ivana Franka* (Ed. M. Hnatyuk). Lviv, Ukraine.
7. Makovey O. (1990). Tvory: V 2 t. Т. 2. Kyiv, Ukraine.
8. Perepyska Mykhayla Drahomanova z Mykhaylom Pavlykom (1876–1895). (1911). (Ed. M. Pavlyk) Т. 8: (1894–1895). Chernivtsi, Ukraine.
9. Pohrebennyk F. (1990). Osyp Makovey. *Makovey O. Tvory: V 2 t.* Т. 1. Kyiv, Ukraine.
10. Podzvinne Frankovi. Vidhuky na smert' poeta. (2023). Drohobych, Ukraine.
11. Rudnyts'kyu M. (2011). Ivan Franko. *Spohady pro Ivana Franka* (Ed. M. Hnatyuk). Lviv, Ukraine.
12. Franko I. (1976–1986). *Zibrannya tvoriv: U 50 t.* Kyiv, Ukraine.
13. Franko T. (2015). *Vybrane: U 2 t.* (Ed. Ye. Baran, N. Tykholoz). Т. 2. Ivano-Frankivsk, Ukraine.
14. *Semper magister et semper tiro: Ivan Franko ta Osyp Makovey.* (2007). (Ed. N. Tykholoz). L'viv, Ukraine.

Валерій Корнійчук – доктор філологічних наук, професор, провідний фахівець Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Valeriy Korniychuk – doctor of philological sciences, professor, leading specialist of the Institute of French Studies of the Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: valerkor@ukr.net

IVAN FRANKO AND OLEXANDER KOLESSA «ON THE TABLETS OF OUR HISTORY AND OUR CULTURE»

Valeriy KORNIYCHUK

The article reveals the history of the complex relationship between Ivan Franko and Oleksandr Kolessa, starting with critical reviews of the first scientific works of the future professor of Lviv University and ending with his farewell speech at the grave of the greatest Ukrainian writer of that time. The purpose of this study is to eliminate one of the «white spots» of modern French studies, to summarize from individual episodes a complete picture of I. Franko's attitude towards his former associate in the radical party and competitor for the position of private associate professor of Lviv University, as well as O. Kolessa's behavior during habilitation, his feedback on the artistic and scientific activity of his outstanding contemporary. Elements of analytical, cultural-historical, biographical, and comparative methods are used in the research.

The scientific novelty consists in the actualization of the declared problem and in the absence of similar synthetic works, which can be explained by the fact that humanitarian science of the totalitarian era ignored the figure of the former rector of the Ukrainian Free University. The author came to the conclusion that, despite the unfortunate circumstances associated with the well-known competitive struggle for the position of private docent, both scientists remained within the framework of professional, tolerant and mostly benevolent discourses. The proposed article is only the first step towards a broader study of the personal and creative relations between I. Franko and O. Kolessa, towards the search and publication of their mutual epistolary.

Keywords: Ivan Franko, Oleksandr Kolessa, scientific contacts, habilitation, Department of Ukrainian Literature, Lviv University, Ivan Franko's funeral.

Дата подання: 24 лютого 2024 р.